

УДК 37.014.52:281.9(470)(477.5)"311"

І. М. Петренко

РОЛЬ ЗЕМСТВ У РОЗВИТКУ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНСЬКИХ ЛІВОБЕРЕЖНИХ ГУБЕРНІЯХ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Стаття присвячена аналізу ролі земств у розвитку церковнопарафіяльних шкіл у лівобережних українських губерніях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Акцентовано увагу на тому, що земства матеріально підтримували церковнопарафіяльні школи, незважаючи на конкуренцію між ними. Ця, навіть у край обмежена фінансова підтримка, місцевими земствами, все ж відіграла вагомий роль у діяльності церковних шкіл. Земства сприяли українізації церковнопарафіяльних шкіл, переході на викладання в них рідною мовою.

Ключові слова: земства, церковнопарафіяльні школи, навчально-виховний процес, духовенство, лівобережні українські губернії.

Нині в Україні можна побачити побудовані земствами (органами місцевого самоуправління) своєрідні архітектурні споруди – колишні земські школи, лікарні, адміністративні будівлі тощо. Земства сприяли розвитку сільського господарства, шляхів сполучення, медицини, страхової справи тощо. Особливо активно виявилась роль земств у галузі народної освіти, окрема у розбудові в губерніях церковнопарафіяльної освіти.

Розвиток освіти в Українській державі, соціальні, економічні та культурні реформи в суспільстві впливають на пошук нової стратегії розвитку системи навчання, зумовили суттєві зміни її пріоритетів і цінностей у напрямку поєднання традицій, досвіду та інновацій. В останні роки характерним є звернення до християнських моральних цінностей як найбільш стійких, універсальних, невідчужуваних кон'юнктури. Їх включення у сучасну освітню систему є реальною альтернативою бездуховності та засобом подолання моральної кризи суспільства.

В сучасних загальноосвітніх навчальних закладах практикується введення навчального курсу "Християнська етика". Одночасно відкриваються недільні школи, передбачається підготовка вчителів до викладання предмету в окремих вищих навчальних закладах. З огляду на це, важливого значення набуває вивчення діяльності церковнопарафіяльних шкіл в українських землях, які зробили вагомий внесок у ліквідацію неписьменності народу, в піднесенні його духовності. Церковнопарафіяльні школи набули поширення у багатьох українських губерніях, але найбільше – у правобережних, де кількість земських шкіл була невеликою. Однак і в лівобережних губерніях їх відсоток був значним порівняно зі школами інших типів.

Діяльність церковнопарафіяльних шкіл у лівобережних українських губерніях вже має належне висвітлення [1]. У даній статті зроблено спробу зосередити увагу на такому аспекті загальної теми, як висвітлення внеску земств у підтримку і розбудову церковнопарафіяльної освіти у лівобережних українських губерніях Російської імперії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

У працях деяких сучасних вітчизняних дослідників дана проблема вже порушувалася. Зокрема, навчально-виховний процес у церковнопарафіяльних і земських школах висвітлювала на сторінках своїх праць історик О.О. Драч. Територіальні рамки її дисертації охоплюють 9 губерній України, які перебували у складі Російської імперії.

Дослідниця Г.В. Степаненко кандидатську дисертацію присвятила дослідженню освітньої діяльності православного духовенства в Україні у ХІХ – на початку ХХ ст. [2]. Рамки роботи охоплюють всі земські та не земські губернії України, тому автор не ставила перед собою мету розкрити особливості освітньої діяльності духовенства саме на Лівобережжі.

Грунтовне монографічне дослідження присвятив церковнопарафіяльним школам Правобережної Київщини ХІХ – початку ХХ ст. історик В.С. Перерва [3]. Учений детально проаналізував церковне шкільництво, учнівський контингент, матеріальне забезпечення, учительський склад, відносини між державними і церковними навчальними закладами в містах і селах Київщини. Дослідник побіжно згадав про участь земств у розвитку церковнопарафіяльних шкіл.

Дослідниця С.Б. Бричок свою дисертацію присвятила церковнопарафіяльним школам в системі початкової освіти на Волині у другій половині ХІХ – 20-ті рр. ХХ століття [4]. У роботі здійснено цілісний аналіз діяльності шкіл даного типу в системі початкової освіти Волинської губернії, виявлено їх навчально-виховні засади й особливості. Розкрито сутність і зміст кадрового та науково-методичного забезпечення навчально-виховного процесу в церковнопарафіяльних школах.

Таким чином, у науковій літературі до цього часу немає узагальнюючих праць, у яких би було достатньо висвітлено внесок земств у розвиток церковнопарафіяльної освіти у лівобережних українських губерніях у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Метою даної статті є на основі комплексного аналізу джерел та наукових досліджень проаналізувати участь, роль та внесок земств у розвиток церковнопарафіяльної освіти в лівобережних українських губерніях наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Церковнопарафіяльні школи – початкові школи при парафіях у Російській імперії. У 1884 і 1891 рр. їх відкриття регламентувалося спеціальними правилами. Підпорядковувалися парафіяльним училищним

радам, місцевим органам училищної ради Синоду. Поділялися на однокласні (2-3 роки навчання) і двокласні (4-5 років).

Церковні школи призначалися для дітей православного віросповідання різних соціальних верств населення. Соціальне походження учнів церковнопарафіяльних шкіл було майже однорідним: діти незаможних верств населення, селян, бідняків, міщан, для яких навчальні заклади інших типів були майже недоступні. Шкільний вік у церковнопарафіяльних школах вважався з восьми років, але, як правило, діти починали вчитися у дев'ять і більше років. Церковнопарафіяльні школи були поширені в основному в сільській місцевості, у віддалених хуторах, далеко від проїжджих доріг; там, де багатій школі інших відомств було важко існувати через бідність населення.

Питання про матеріальне забезпечення церковнопарафіяльних шкіл лівобережних українських губерній протягом 1884-1917 років було одним із найважливіших у їх діяльності. Адже задовільний фінансовий стан школи був запорукою забезпечення її пристосованим до навчання приміщенням, необхідною літературою та кваліфікованим педагогічним персоналом. А наявність цих складових гарантувало ефективність навчання та виховання у школі.

Питання про фінансування церковних шкіл уряд почав вирішувати відразу ж після закріплення законодавчим шляхом їхнього існування. У §2 „Правил про церковнопарафіяльні школи” 1884 року вказано, що школи даного типу відкривалися парафіяльним священником або з його дозволу іншими членами причту на місцеві кошти парафії, без допомоги або з допомогою від сільських чи міських громад, парафіяльних попечительств і братств, земських та інших громадських і приватних закладів чи осіб, єпархіального та вищого духовного начальства, а також казни. Однак, держава не поспішала жертвувати гроші на церковні школи, переклавши основні турботи про відкриття й утримання шкіл на плечі православного парафіяльного духовенства та місцевих органів влади, зокрема земства.

Зважаючи на вищезазначене, неоднозначним було ставлення земств до церковних шкіл. Суперництво між земськими та церковнопарафіяльними школами виражалось й у тому, що земства вимагали від уряду, щоб вони не були пов'язані ніяким чином із духовенством у сфері народної освіти. Уряд Російської імперії і Синод намагалися примусити земства матеріально підтримувати школи духовного відомства, тим самим перекладаючи турботи фінансування початкової освіти на плечі місцевих органів влади. З боку земств така політика іноді викликала опір та неприязне ставлення до церковнопарафіяльних шкіл, звинувачення їх у консерватизмі, відсталій методиці навчання, нездатності вести навчання і виховання підростаючого покоління представниками духовенства, відбирання приміщення під земські школи [6, арк. 1-2].

Земські повітові збори наголошували, що у селах відкриття земських шкіл ставиться у пряму залежність від існування чи відсутності у тій чи іншій місцевості церковнопарафіяльної школи. Незважаючи на це, рішення субсидувати церковнопарафіяльні школи охопило 12 повітів Чернігівської губернії, і асигнування зросли з 800 руб. у 1889 році до 4,5 тисяч руб. у 1894 році, тобто більше ніж у 5 разів [7, с. 1642]. Голова Глухівської єпархіальної училищної ради священник Костянтин Рознатовський прохав Глухівські повітові земські збори виділити субсидію на 1902 рік у сумі 1100 руб. на церковнопарафіяльні школи повіту і 50 руб. спеціально для Анастасіївської школи. Збори вирішили задовольнити це прохання [8, с. 46-47]. У 1913 році на церковнопарафіяльні школи Глухівського повіту Чернігівської губернії було витрачено державних коштів 11 111 руб., а місцевих – 2 269 руб., всього 13 389 руб. Вартість навчання одного учня, що закінчив школу, обходилася у 45 руб. 51 коп. При цьому витрати земства на кожного учня церковної школи становила 64 коп., а одного випускника – 5 крб. 61 коп. У 1914 році Глухівські повітові земські збори Чернігівської губернії призначили субсидію церковним школам того ж повіту в сумі 1 650 руб. [9, с. 136].

Про те, що у фінансуванні церковнопарафіяльних шкіл на першому місці стояли місцеві надходження, простежується на основі таких даних. З 1884 по 1908 рік на церковнопарафіяльні школи Російської імперії витрачено 195 860 251 руб., із яких 95 895 498 руб. виділило Державне казначейство і 99 964 753 становили місцеві надходження (найбільші суми становили добровільні пожертви: від церков і монастирів – близько 18 000 000 руб., сільських громад – 22 000 000 руб., приватних осіб – 23 000 000 руб.) [9, с. 10]. Тобто, виходячи з цього, ми можемо зробити такий висновок, що своїй організації та існуванню церковнопарафіяльна школа завдячує, перш за все, місцевим органам влади, благодійникам, монастирям. У зв'язку із цим, на наш погляд, відпадає точка зору багатьох світських осіб у тому, що церковнопарафіяльна школа не мала під собою ніякої реальної основи, була нав'язана державою й існувала лише завдяки її підтримці. Навіть збори Глухівського повітового земства Чернігівської губернії у 1914 році констатували, що всі існуючі у повіті церковнопарафіяльні школи, які користувалися матеріальною підтримкою земства, протягом багатьох років задовольняли потреби у навчанні селянських дітей грамоті.

Козелецьке повітове земство Чернігівської губернії постановило за кожного учня церковнопарафіяльної школи, який склав успішно випускний іспит та отримав свідоцтво про пільгу на відбуття військового обов'язку, видавати школі 6 руб., причому на іспитах у таких школах обов'язково мав бути присутнім представник від земства. Новозибківське повітове земство Чернігівської губернії асигнувало у 1895 році на кожну церковнопарафіяльну школу і школу грамоти по 40 руб., а всього 800 руб. У Глухівському повіті цієї ж губернії один із представників духовенства стверджував, що у повіті є 8 церковнопарафіяльних шкіл із програмою ширшою, ніж у земських школах. У них був досить кваліфікований учительський склад як у моральному, так і в освітньому відношенні. У повіті також працювало 27 шкіл грамоти, в яких навчально-виховний процес було поставлено на достатньому рівні. Однак, ці школи не могли нормально працювати, тому що не мали потрібних коштів. Кількість учнів у школах перевищувала 800 чоловік. Священик висловив надію, що „церква і суспільство, забувши будь-яку партійність, пліч-о-пліч підуть на боротьбу із ворогом, яким є невігластво” [10, с. 9]. Тому він просив земство збільшити субсидію церковним школам. Земство

прийняло рішення про асигнування на кожну церковнопарафіяльну школу по 50 руб. та 25 руб. на школу грамоти при умові надання земським зборам звіту про їх витрати. Причому, земство висловило бажання, щоб у тих селах, де немає ніяких шкіл, були влаштовані церковнопарафіяльні та школи грамоти. Фінансування місцевими органами влади церковних шкіл можна простежити на прикладі Чернігівщини на основі наступних даних.

У 1895 р. витрати повітових земств Чернігівської губернії на утримання церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти становила: у Борзнянському повіті – 150 руб., Ніжинському – 275 руб., Козелецькому – 500 руб., Чернігівському – 300 руб., Кролевецькому – 150 руб., Мглинському – 1765 руб., Конотопському – 1400 руб., Новозибківському – 720 руб., Городнянському – 150 руб. [10, с.18]. Ці дані дають підстави зробити висновки, що видатки земств на церковно-шкільну справу характеризувалися нерівномірністю. Зокрема, Сосницьке, Глухівське, Новгород-Сіверське, Стародубське земства не виділили жодного карбованця на допомогу школам духовного відомства. Найбільше коштів на церковнопарафіяльні школи та школи грамоти витратили Остерське, Конотопське, Глинське повітові земства, найменше – Борзнянське, Кролевецьке, Городнянське.

Наказом Синоду від 31 липня 1910 року вимагалось від місцевої влади відшукувати кошти на церковно-шкільну справу незалежно від тих витрат, які несли на це церкви. Учасники XIX-го єпархіального з'їзду Полтавської губернії постановили збільшити розмір штрафних сум із тих церков, які не мають церковнопарафіяльних шкіл. А XX з'їзд визнав за необхідне, щоб повітові збори духовенства відшукували кошти на церковно-шкільну справу [11, с. 890, 895]. Священик А. Виноградський з Полтавської губернії звинувачував земства у тому, що церковні школи, які ввійшли у шкільну мережу повітів, не користувалися їх допомогою і підтримкою. Також він звинувачував Синод у тому, що він не піклується про церковнопарафіяльні школи, а всю турботу перекладає на завідуючого школою священика, і закликав духовенство захистити права шкіл [12, с. 653-654].

Тож, „ахіллесовою п'ятою” церковнопарафіяльних шкіл була їх низька матеріальна база. Про їх убоге становище свідчать такі дані: у 1895 році в Глухівському повіті Чернігівської губернії лише 4 школи із 33 мали власне приміщення, 6 мали стійкі джерела утримання, 2 – бібліотеки [13, с. 696].

Місцева влада Полтавської єпархії виділяла гроші на освіту, але вони були вкрай обмеженими. Так, у 1895 році було асигновано 84 847 крб., що в середньому становило на одну школу 250 крб., а на учня – менше 7 крб. У 1916 році вже було виділено 295 550 крб., але й цієї суми не вистачало на потреби всіх шкіл [14, с. 112]. Єпархіальне управління змушене було постійно відшукувати кошти на утримання церковнопарафіяльних шкіл.

Починаючи з 1891 року, Полтавські губернські земські збори щорічно виділяли кошти на утримання жіночих церковнопарафіяльних шкіл. Так, у 1899 році ними було асигновано 300 крб. Того ж року пожертви церковнопарафіяльним школам у Полтавській губернії були такими: Гадяцьке повітове земство асигнувало 100 крб. на Преображенську, 50 крб. на Тимофіївську та 50 на Погарщинську церковнопарафіяльні школи; у Золотоніському повіті громада села Васютинці виділила 1 500 крб. на спорудження приміщення для школи; у Зіньківському повіті попечитель Ковалівської жіночої церковнопарафіяльної школи майор Василь Іванович Косюра пожертвував на будівництво приміщення для школи 500 крб., а завідуючий школи священик Яків Богаєвський – 250 крб. [15, с. 928].

У 1906 році витрати земств на утримання церковнопарафіяльних шкіл у лівобережних українських губерніях становили (в руб.): в Полтавській губернії – 11 034, Чернігівській – 4 132 [16, с. 26-29]. Отже, на підставі даних, можемо порівняти рівень місцевих витрат на церковнопарафіяльні школи у лівобережних українських губерніях – Полтавській та Чернігівській. Полтавська єпархія посідала перше місце по витратах на церковнопарафіяльні школи, друге – Чернігівська, причому розрив був великим. Тож розподіл коштів характеризувався нерівномірністю і непостійністю.

На 1908 рік у середньому утримання однокласної сільської школи відомства міністерства народної освіти коштувало державі 685 крб., а навчання одного учня обходилося в 10 крб., на одну ж церковнопарафіяльну школу витрачалося 380 крб., а на її учня – 6 крб. 70 коп. [17, с. 38]. Таким чином, утримання церковнопарафіяльних шкіл було обходилося державі дешевше ніж початкових шкіл міністерства народної освіти.

17 червня 1910 року уряд Російської імперії видав закон, згідно з яким на допомогу церковнопарафіяльним школам на пів року виділялося 500 000 крб., а 28 травня 1911 року було видано закон про відпуск ще 650 000 крб. на потреби шкіл. 1912 року нове асигнування становило 961 000 крб., 1913-го року – 2 282 000 крб. [18, с. 59-60]. Таким чином, за кілька років Державна дума збільшила у 5 разів асигнування на церковнопарафіяльні школи. Земства напередодні 1917 року майже зовсім припинили фінансування церковних шкіл. Зокрема, у 1915 році земства Пирятинського повіту Полтавської губернії витратили на утримання церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти лише 550 крб., а 1917 року не пожертвували жодної копійки, хоча в повіті існувало 48 церковнопарафіяльних шкіл [19, арк. 63 зв., 70 зв.].

У 1904 році полтавське губернське земство у особі гласного В. Леонтовича, виступило за дозвіл викладання українською мовою не лише Закону Божого, але й інших предметів у початкові школи [20, с.1]. На початку XX ст., в умовах передреволюційної ситуації, Синод все ж наважився на підготовку перекладу і видання українською мовою Євангелія. Редактором було призначено Парфенія (Памфіл Андрійович Левицький, (1858-1922 рр.), уродженця села Плішивець Гадяцького повіту Полтавської губернії, архієпископа Тульського, пізніше Полтавського і Переяславського, з ім'ям якого дещо пізніше була пов'язана ініціатива запровадження викладання українською мовою у церковнопарафіяльних школах. Повний

україномовний текст Євангелія побачив світ у 1906-1911 роках. Однак, Синод постійно чинив перешкоди для використання дуб'ю у школах україномовного Євангелія.

З різних губерній України надходили повідомлення про бажання духовенства і віруючих запровадити викладання українською мовою у церковнопарафіяльних школах та духовних семінаріях. Переважну більшість учителів церковнопарафіяльних шкіл становили випускники духовних семінарій. Деякі їх представники захоплювалися культурою свого народу, порушували питання перед вищим духовним керівництвом про те, щоб у духовних семінаріях і початкових школах викладали українську історію, культуру, літературу.

Подібні вимоги характерні і для інших українських єпархій, а серед рядового парафіяльного духовенства були приклади вимоги українізації початкової церковної народної освіти. Сподіватися на зрушення у справі українізації початкових шкіл духовного відомства можна було лише об'єднавши зусилля духовенства з іншими представниками національного руху, як, зокрема, у виданні Євангелія.

З'їзд учителів церковнопарафіяльних шкіл, який відбувся у Полтавській губернії 20 квітня 1917 року постановив розпочати заняття з наступного навчального року українською мовою, а також вжити заходів для забезпечення шкіл навчальною літературою українською мовою [21, с. 728 - 729]. Загально-єпархіальний з'їзд законотворителів Полтавської єпархії в серпні 1917 року теж висловився за викладання у школах Закону Божого українською мовою [22, с.1266]. На з'їзді також було вирішено – для більш глибокого вивчення учителями української мови просити земську управу зарахувати учителів церковнопарафіяльних шкіл до числа слухачів лекцій з української мови й українознавства. Екстрені Гадяцькі повітові збори на засіданні 25 травня 1917 року постановили організувати у місті Гадячі з 1 червня по 1 липня 1917 року Українські педагогічні курси для вчителів початкових народних шкіл, слухачами яких були і вчителі церковнопарафіяльних шкіл [23, арк. 28]. Чернігівський союз педагогів духовної школи обрав комісію для розробки питання про запровадження з початку 1917 навчального року викладання у школах української мови і літератури, історії України та етнографії [24, с. 3].

Такі прояви патріотизму українського духовенства в освітній діяльності були поодинокими, позбавленими організованості, вони не стали масовими і мали місцевий характер. Однак, вони свідчили про критичне осмислення православним парафіяльним духовенством оточуючої дійсності, бажання навчати дітей рідною мовою, прийнятні на початковому етапі.

Таким чином, можемо констатувати, що неоднозначно склалися відносини між церковними школами і земськими. Земства, то підтримували церковнопарафіяльні школи, переважно під тиском урядової політики, то непримиренно, а інколи навіть вороже ставилися до них. Однак, слід зазначити, що навіть вкрай обмежена матеріальна підтримка церковнопарафіяльних шкіл місцевими земствами, все ж відіграла вагомий роль у їх діяльності. На Правобережжі, де до 1910-1911 років не було земств, церковнопарафіяльні школи не мали взагалі такої допомоги. Тому підтримка земствами церковних навчальних закладів на Лівобережжі мала велике значення для налагодження їх ефективної роботи.

У подальшому автор продовжить досліджувати дану тему, зосередившись на таких питаннях, як характеристика учнівського контингенту, аналіз матеріального стану шкіл духовного відомства, а також кадрові забезпечення.

Джерела та література

1. Петренко І.М. Церковнопарафіяльні школи Лівобережної України в системі освітньої політики уряду Російської імперії (1884-1917 рр.) / І. М. Петренко. – Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. – 161 с.
2. Драч О.О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861-1917 рр.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Драч О. О. – Х., 2001. – 280 с.
3. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.) : дис... канд. іст. наук : 07.00.01 / Степаненко Г. В. – К., 2002. – 225 с.
4. Перерва В.С. Історія шкільництва в містах і селах Київщини XIX – початку XX ст. / В. С. Перерва. – Біла Церква : Вид. О. Пшонківський, 2008. – 672 с.
5. Бричок С.Б. Церковнопарафіяльні школи в системі початкової освіти на Волині (друга половина XIX – 20-ті рр. XX століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 "Загальна педагогіка та історія педагогіки" / С.Б.Бричок. – Житомир, 2005. – 26 с.
6. Державний архів Чернігівської області, ф. 145, оп. 2, спр. 260.
7. Свод постановлений Черниговского губернского земского собрания (XIX-XXXV сессий) 1883-1899 годов / Сост. С.В. Сотников. – Выпуск III. – Чернигов, 1903. – 2283 с.
8. Журналы Глуховского уездного земского собрания 1902 года. – Чернигов, 1903. – 155 с.
9. Журналы Глуховского уездного земского собрания 1914 года. – Глухов, 1915. – 431 с.
10. Хижняков В. Народное образование в Черниговской губернии / В. Хижняков // Русская мысль. – 1897. – Книга VI. – С.22-43; VII. – С. 1-24.
11. Улучшение содержания церковных школ Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1913. – № 12. – С. 889-898.
12. Виноградский А. Источник содержания церковных школ / А. Виноградский // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1910. – № 9. – С. 653-655.
13. Рознатовский К. Земство и церковные школы Глуховского уезда / К. Рознатовский // Черниговские епархиальные известия. Часть неофициальная. – 1895. – № 22. – С. 693-703.
14. Пустовіт Т.П. Церковнопарафіяльні школи на Полтавщині / Т. П. Пустовіт // Тези доповідей і повідомлень другої Полтавської наукової конференції з історичного краєзнавства. – Полтава: ПДПІ, 1991. – С. 111-113.
15. Отчет Полтавского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Полтавской епархии за 1899 год // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1900. – № 34. – С. 910-937.
16. Церковные школы Российской империи к 1907 году (Статистические сведения). – СПб., 1907. – 32 с.

17. Вопрос о церковной школе в Государственной Думе. Сессия II 1908 года. Заседание 3, 12 и 19 ноября. Стенографический отчет с вступительной статьей. – СПб., 1908. – 83 с.
18. Ропп А.Н. Что сделала Третья Государственная Дума для народного образования ? / А. Н. Ропп. – СПб., 1912. – 254 с.
19. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО), ф. 828, оп. 1, спр. 154.
20. Давыденко В. Церковные школы Российской империи. – Х., 1904. – 32 с.
21. Коропов Г. Съезд учащихся церковно-приходских школ Полтавского уезда / Г. Коропов // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1917. – № 9. – С.727-729.
22. Журналы общепархиального съезда о.о. законоучителей Полтавской епархии // Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1917. – № 16. – С. 1261-1268.
23. ДАПО, ф. 694, оп. 1, спр. 132.
24. Украинизация Черниговской духовной школы // Черниговская земская газета. – 1917. – № 55. – С. 3.

Петренко И. Н. Роль земств в развитии церковноприходского образования в украинских левобережных губерниях Российской империи в конце XIX – в начале XX в.

Статья посвящена анализу роли земств в развитии церковноприходских школ в левобережных украинских губерниях в конце XIX – в начале XX в. Акцентировано внимание на том, что земства материально поддерживали церковноприходские школы, невзирая на конкуренцию между ними. Эта, даже очень ограниченная финансовая поддержка, местными земствами, все же играла весомую роль в деятельности церковных школ. Земства способствовали украинизации церковноприходских школ, переходе на преподавание в них на родном языке.

Ключевые слова: *земства, церковноприходские школы, учебно-воспитательный процесс, духовенство, левобережные украинские губернии.*

Petrenko I. M. Role of zemstvos in development of parish education in the Ukrainian left-bank provinces of the Russian Empire at the end of XIX – at the beginning of the XX century.

Article is devoted to the analysis of a role of zemstvos in development of parish schools in left-bank Ukrainian provinces at the end of XIX – in the beginning XX century. The attention that zemstvos financially supported parish schools, despite of the competition between them is focused. This, even very limited financial support, local zemstvos, nevertheless played a major role in activity of church schools. Zemstvos promoted an Ukrainization of parish schools, transition to teaching to them on the native language.

Keywords: *zemstvos, parish schools, teaching and educational process, clergy, left-bank Ukrainian provinces.*

УДК 94(477.54-25):378.49(477.54-25)ХНУ

В. С. Рубан

УЧАСТЬ КУПЕЦТВА СЛОБОЖАНЩИНИ У ВІДКРИТТІ УНІВЕРСИТЕТУ В ХАРКОВІ

У статті основна увага приділена питанню участі купецтва Слобожанщини у відкритті Харківського університету в 1804 році, особливо внескам торгових людей на будівництво навчального закладу. Особливо визначені загальні положення про діяльність майбутнього університету. Автором проведено дослідження з виявлення ключових факторів, що сприяли виникненню навчального закладу. Серед останніх слід відзначити економічне зростання Харкова завдяки активному розвитку торгівлі, а також появу в місті гімназії та училищ.

Ключові слова: *університет, купецтво, благодійність, Слобідська Україна, торгівля, ярмарок.*

Особливого розвитку благодійництво на Слобожанщині набуло в XIX ст. Умовно меценатські традиції можна розділити на два види. Перший, що прийшов разом з переселенцями, – це так звана церковна благодійність. Другий вид – громадська, що розвивалась з першого десятиліття XIX ст. і набула розквіту в другій половині зазначеного періоду. Купецтво в цей час брало активну участь в так званій громадській благодійності. На початку XIX ст. постав проект про відкриття на території Слобожанщини університету. Серед населення, що підтримало цю ідею, були всі верстви, зокрема і купецтво. Вивчення меценатських традицій на сьогоднішній день є однією із актуальних наукових проблем.

Питання відкриття та функціонування університету в Харкові знаходило своє відображення у науковій літературі. Але широкого висвітлення участі у ньому купецтва не отримало. Так, в 1906 році була опублікована монографія Д. І. Багалія "Краткий очерк истории Харьковского университета за первые 100 лет его существования 1805-1905", саме тут з'являються перші згадки про купецькі внески на будівництво навчального закладу [4]. Надруковані ще в 1894 році "Материалы для истории Харьковского университета" М. Ф. Сумцова містять не лише спогади про викладачів навчального закладу, але й загальний вплив університету на життя міста [16]. В зібраних Д.І. Багалієм у загальну працю "Твори, листи та папери" В.Н. Каразіна згадується вплив майбутнього навчального закладу на користь купецтва [9]. Джерелами для дослідження внесків торгових людей у справу відкриття університету в Харкові для автора стали фонди Державного архіву Харківської області. Зокрема Канцелярія харківського губернатора (Ф.3), справа "Об открытии Харьковского университета и о пожертвовании на университет" [7], а також "Об открытии купцом Цимсеном в г. Харькове иностанной книжной лавки" [8]. Серед нарративних джерел окремо слід відзначити спогади професора Роммеля про університетське самоврядування та загальне враження від студентства [13].